

ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ ԵՒ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Ե՛րբեւէ մատուցուած Հայոց պատարագը մի՛շտ ալ խորհո՛ւրդ եղած է խո-
րին՝ Հա՛յը՛ աւելի՛ Հայ դարձնող, Հաւա՛տքը՛ Հաւատքո՛վ, Հոգի՛ն՝ աստուածային
լոյսով ու յոյսով լեցնող: Բայց, Աստուա՛ծ վկայ, իր խորհուրդով ի՛նչ-որ չափով ու-
րի՛շ է Հայ ժողովուրդի անմահութեան Համար պատարագուած մեր ազգային
սրբութիւններու՝ Վարդանանց տօնի առիթով մատուցուող պատարագը:

Մեր սրբութիւնները մեր ազգի դարաւոր սպասումներէն ցամաքած աչքերու
լոյս ու յոյս յայտնութիւններն են, դարերուն ընդմէջէն եկող ժողովուրդը դէպի ան-
մահութիւն ուղեկցող անխարդախ փարոսները: Դարերու Հոլովոյթին մէջ ազգը որ-
քան խո՛ր եւ իրապա՛շտօրէն կը ծանչնայ ինքզինք, այնքան աւելի՛ կը պայծառա-
նան, արդիական կը դառնան անոնք եւ նո՛յնիսկ՝ Հրամայո՛ղ, զգաստացնո՛ղ:

Բոլոր ժամանակներու քննութեանց դիմացած ու դիմացող Հայոց սրբութիւն-
ները՝ Արարատ, Արագած, Արաքս, էջմիածին, Գրիգոր Լուսաւորիչ, Մեսրոպ Մաշ-
տոց, Վարդանանք, Ղեւոնդեանք եւ շատ ու շատ ուրիշներ, որպէս Հաստաբե՛ստ,
յաւիտենական կանգուն սիւներ, իրենց վրայ կը պահեն ՀԱՅ ԱԶԳ Հասկացութիւն-
կամարը: Ձկա՛յ Հայ ժողովուրդ, առանց իր սրբութիւններու եւ, տուեալ պարագա-
յին, Վարդանանց, Ղեւոնդեանց յիշատակի գնահատումի, յաւերժացումի: Ահա թէ
ինչու, նարեկացիական խանդով ու երկիւղածութեամբ, առանձնական աղօթքի
աստուածապարգեւ պահու մաքրութեամբ՝ Վարդանանց եւ Ղեւոնդեանց մասին իր
խօսքը մահկանացուս կը սկսի «Մեղա՛յ, Տէ՛ր»-ով՝ ըսելիքի թերինքու եւ թերա-
ցումներու Համար:

Իր ուսերուն դարերու քաղաքակրթութեան, մշակոյթի, կեանքի մո՛ւթ ու
լոյս օրերու դաժան փորձութիւններու բե՛ռ ունեցող Հայ ժողովուրդի մեծութիւնն
ու վեհութիւնը նա՛եւ անոր պատմութեան յիշողութեան մէջ է, իր անցեալի կո-
րուստներու ու արժէքներու անաչառ գնահատումի, երախտիքի զգացումի, իր ար-
մատները ծանչնալուն մէջ է: Վկան՝ 1550 տարիներու Հայոց սերունդներու եւ այ-
սօր մեր յիշողութիւնը Վարդանանց, Ղեւոնդեանց մասին, խոնարհումն անոնց յա-
ւերժ յիշատակին առջեւ: Այս առիթով որքան Համահունչ են մեր զգացումներուն
հետեւեալ սողերը՝

Յիշենք բոլորը անուն առ անուն,

Եւ յիշենք

Յաւով,

Դա մեռածներուն

Պէտք է, ես գիտեմ,

Բայց ապրողներուն

Շատ է

Հարկաւոր...

Եւ Հպարտօրէն

Յիշենք մենք զանոնք,

Որ ինկան անահ...

(Ռ.Ռոժդեստուենսկի, «Ռեքվիէմ»):

Մենք ալ յիշենք «անուն առ անուն», քանզի այսպիսի յիշել սրբազան ուխտ
մըն է՝ Հա՛յ մնալու, իբրեւ Հա՛յ ապրելու, որպէս Հա՛յ մեռնելու: Մի՛թէ այ՛ս էջ Մեծն
Պարոնեանի պատգամին իմաստը. «Ետեւդ նայէ՛, առջեւդ տես՛»:

Վարդանանց պատերազմի մասին Հայ պատմիչներէն առաջինը գրած է ժա-
մանակի դէպքերուն ականատես ու մասնակից պատմիչ Եղիշէն: Ան իր երկն ան-

ւանած է «Վարդանի եւ Հայոց Պատերազմի Մասին»: Շատ մեծ է եղիչէն: Սակայն չա՛տ աւելի հանճարե՛ղ է Հայ ժողովուրդին հաւաքական միտքն իբրեւ դարաւոր փորձառութեանց արդիւնք, որ յետագային խմբագրած է, վերախմաստաւորած եղիչէի դրած խորագիրը՝ *Վարդանանք*, իսկ Աւարայրի նահատակներուն համար սահմանած տօները՝ կնքած է «*Վարդանանց տօն*», «*Ղեւոնդեանց տօն*» անուններով: Այս միջամտումով մեր նախնիք չեն առանձնացուցած միւս Հայրենասէրները, որոնց համար *Հայրենիքը նո՛յնպէս վեր էր երկրային եւ մարդկային ամէն կարգի բաներէ:*

Վարդանանք, Ղեւոնդեանք բառերուն մէջ կայ ամէն ինչ՝ եւ հո՛ղ Հայրենի, եւ պապենական արեւա՛ն կանչի համար պատարագուիլ, եւ խի՛ղճ ու պատի՛ւ, հաւա՛տ ու ժողովուրդ, եւ եկեղեցի՝ դէպի աստուածային մաքրութեան ու կատարելութեան ձգտող խնկաբոյր ու խորախորհուրդ գմբեթներով...Իսկ *Վասակեանք* բառին մէջ, ընդհակառակը, Հայ ժողովուրդը դրած է մեր կողմէ արդէն յիշատակուած եւ դեռ չյիշատակուած սրբազան բիւր բիւրաւոր մասունքներու ժխտում, բացասում:

Այս չափազանց խտացում-հակադրութիւններու նկատմամբ արդար վերաբերմունք ճշդելու համար անհրաժեշտ է զանոնք տեսնել ու զնահատել իրենց ժամանակին մէջ, հա՛յ ժողովուրդի ընդհանուր շահերու հայեցակէտէ:

5-րդ դարը Հայ ժողովուրդի ազգային ինքնագիտակցութեան, ինքնարժեւորման, ինքնահաստատումի, հոգեւոր ու նիւթական մշակոյթի վերածնունդ-զարթօնքի *ոսկեդար էր:*

Ամէն մէկ վերածնունդ հրաշք է իւրօրինակ: 5-րդ դարը, հայերո՛ւս համար, գրի, թարգմանական եւ ինքնուրոյն գրականութեան, թարգմանչաց շարժման դար էր, հայատառ, հայալեզու ազգային դպրոցներու բացման, եկեղեցիներու կառուցման, ազատութեան, խիղճի, հաւատքի համար պայքարի, պետականութեան առողջ գիտակցումի դար էր:

Պարսիկներն ահա թէ ինչե՛ր կ'ուզէին խլել Հայ ժողովուրդէն՝ կամենալով իրենց մէջ ձուլել մեզ, որ իւրայատուկ փուշ մըն էինք դարձած անոնց գորշ աչքերուն մէջ ու անոնց կոկորդէն ներս խրուած եւ չկլլուա՛ծ, խեղդո՛ղ ոսկոր մը՝ յատկապէս քրիստոնէութիւնը 301-ին պետական կրօն հռչակելէն ետք: Այս իսկ պատճառներով ալ անոնք նենգ դիւանագիտօրէն կը մշակեն եւ քայլ առ քայլ կը գործադրեն Հայ ժողովուրդը ստրկացնելու իրենց ստոր ծրագիրը՝ գիտակցաբար, թէ անգիտակցաբար արհամարհելով ամենէն գլխաւորը՝ հայու դարաւոր դժգո՛հ, ըմբո՛ստ ոգին: Անոնք չէ՛ին ալ կրնար պղծել մեր նախնեաց հոգին ու ոգին: *Այդ ո՞ր մէկ նուաճողն ու ստրկացնողն է խորհած իր գոհին խիղճի, հոգիի ու ոգիի մասին...*

Աւարայրի տեսանքի եւ անտեսանքի արմատները կ'երթան չա՛տ ու շատ հեռու անցեալները, քան 451-ի Մայիսը: Այսպէս՝

ա) Հայաստանը, իր աշխարհազրական դիրքի, ռազմական, տնտեսական, քաղաքական ու կրօնական դերի պատճառով, հիւսիսի ու հարաւի, արեւելքի ու արեւմուտքի ռազմատենչ, վայրագ ցեղերու, ժողովուրդներու համար եղած էր կռուախմոր, պատերազմներու եւ արշաւանքներու թափաբաբմ:

բ) Հայաստանի մէջ առաքելական դարերէն խմորուած քրիստոնէութիւնը, 301 թուականին կը հռչակուի պետական պաշտօնական կրօն: Այս հանգամանքը ա՛լ աւելի կը սաստկացնէ քրիստոնէութեան դէմ Սասանեաններու, մազդեզական կրօնի եւ կրօնաւորներու՝ դեռեւս 3-րդ դարէն մղած պայքարը:

գ) 387-ին Հայաստանը կը բաժնուի Պարսկաստանի եւ Բիւզանդիոնի միջեւ, իսկ 428-ին կը վերանայ նաեւ Մեծ Հայքի կիսանկախ թագաւորութիւնը:

դ) Յագեկերտ 2-րդն օգտուած է նաեւ մեր ժողովուրդին մեծագոյն թուլութեան՝ անմիաբանութենէն՝ խարդաւանանքով իրարու դէմ հանելով առանց այն ալ

ներքին երկպառակութեամբ ապրող Հայոց նախարարները:

Ե) 442-ին Յազկերտ 2-րդը Հայոց երկրէն խորամանկօրէն կը Հանէ Հայոց գործը եւ կը ղրկէ քուշաններուն դէմ պատերազմի, իսկ 447-ին, Հայաստան աշխարհին մէջ անցկացրած մարդահամարով, անասելիօրէն կը ծանրացնէ մեր ժողովուրդէն զանձուող Հարկերը:

զ) Յազկերտ 2-րդը Բիւզանդիոնի Թէոդորոս կայսեր Հետ կը վերահաստատէ 442 թուականին կնքուած պայմանագիր մը, որով Բիւզանդիա պէտք չէ միջամտէր Արեւելեան Հայաստանի ներքին գործերուն եւ պէտք չէ օգնէր պարսիկներուն դէմ կռուողներուն:

Դիւանագիտական-քաղաքական այս եւ կարգ մը այլ յաջող քայլեր իրականացնելէն ետք միայն՝ Յազկերտ 2-րդը (Հայոց, վրաց եւ աղուանից գործերուն օգնութեամբ) 449-ին կը Հասի Պարսկաստանի Հիւսիսը բնակուող քուշաններուն դէմ մղած իր պատերազմը:

Նենգ Բիւզանդիոնէն եւ Ջախջախուած քուշաններէն այլեւս երկիւղ չունեցող Յազկերտ 2-րդին Համար գերխնդիր կը մնար Հայն ու Հայաստանը քայքայելը քաղաքականապէս, տնտեսապէս, բարոյապէս: Անոր Հետազնայ նպատակը մէկն էր՝ վերջ տալ Արեւելեան Հայաստանին, Հայը ձուլել պարսից, իսկ Հայու Հող Հայրենին՝ Պարսկաստանի մէջ: Այս ծրագիրն իրագործելու անոր գլխաւոր գէնքը մնացած էր կրօնափոխութիւնը:

Տակ-տակի թուել այս ամէնը, կը նշանակէ Հոգիի աչքերով տեսնել, զգալ մեր բազմաշարժար ու բազմախաչեալ ժողովուրդին տառապանքները, արեան ու աղի արցունքներու ծովերուն խորութիւնը: Բայց տոկացած է Հայ ժողովուրդը, քանզի ոգիի ու Հոգիի ժողովուրդ է, մշակութակիր ու մշակութային արժէքներու ստեղծումով, ժամանակներու եւ տարածութեան մէջ իր առողջ արմատները շատ խոր նետած ժողովուրդ է: Մաքառած է ան, զի դեռ ունէր եւ ունի անփոխարինելի սրբութիւններ՝ *լեզու՛, Հայրենի՛ Հող՛, Հաւա՛տը*:

Ինչ իմանք Հայը, որ պէտք է զար չգերազանցուած ողբերգութիւնը՝ Յազկերտ 2-րդի՝ Հաւատափոխութիւն պարտադրող, ստիպող յատուկ Հրովարտակը, ուր կ'ընդգծուի. « Զոր օրէնս տէրս ձեր ունի, զնոյն եւ դուք կալարուք » (Եղիշէ):

Համաձայն Ղազար Փարպեցիի՝ Հայ ժողովուրդը կրօնափոխութեամբ պարսից մէջ ձուլելու գաղափարը Պարսից արքունիքի միտքին մէջ ամրակայած է Վասակ Սիւնիի փեսան՝ գրադաշտականութիւնն ընդունած Վարդապետները: Կըրնանք ընդունիլ կամ չընդունիլ Փարպեցիի այս վկայութիւնը, բայց չենք կրնար չընդունիլ, որ պարսից այդ վաղեմի երազանքին իրականացումը Հայուն Համար կը նըշանակէր « Ըլլա՛լ, թէ չըլլա՛լ: Այս է խնդիրը » (Շէյքսպիր): *Ըլլա՛լ*՝ կը վճռէ մեր փառահեղ ժողովուրդին իմաստուն միտքն ու վրիժախանդ Հոգին Արտաշատի՝ 449-ի եկեղեցական-աշխարհիկ յայտնի ժողովին մէջ: Ըլլա՛լ որոշած էր շատ վաղուց Եզնիկ Կողբացիին իր « Եղծ Աղանդոց » անմահ երկով, որու մասին Լէօն զրաժ է. « Սասանեան պետութեան ամենէն առաջ պատերազմ կը յայտարարէր Եզնիկի փոքրիկ եւ ոսկեղինիկ « Եղծ Աղանդոց »-ը »:

Եզնիկ միտքի՝ լոյսով կը Հերքէ մագդեղականութիւնը, իսկ Վարդանանք եւ Ղեւոնդեանք՝ ոգիով ու գէնքով՝ Յազկերտին ճամբելով մերժողական պատասխան. « Յայսմ Հաւատոյ զմեզ ո՛չ ոք կարէ խախտել. ո՛չ Հրեշտակք եւ ո՛չ մարդիկ, ո՛չ սուր եւ ո՛չ Հուր, ո՛չ ջուր, ո՛չ ամենայն, զինչ եւ են դառն Հարուածք... Ի՞նչ տանջանք եւ ի՞նչ մէջլ յանձնառութիւն. սուր քո՛ւ եւ պարանոցք մեր » (Եղիշէ):

Ուրեմն, քրիստոնէութիւնն ու քրիստոնէական աստուածապաշտութիւնը անյաջող պատուաւստ մը չէր Հայու Հոգիին մէջ կամ Հայու Հոգիին Համար՝ մոտայիկ զգեստ մը: Քրիստոնէութիւնը լուսաւորութիւն էր եւ աշխարհին ներկայանալիք

քաղաքակրթութեան արչալոյս, Հայուն արեան մէջ մտած եւ, մայրական կաթին հետ անուցուած ու օրօրոցային երգուած երգ :Արեան մէջ մտածը արեան հետ ալ պիտի ելլէր եւ իթէ ելլէր...Այս էր նաեւ պատճառներէն մէկը, որ Վարդանանք եւ Ղեւոնդեանք, մէկ սիրտ , մէկ Հոգի, 451-ի Մայիսի 26-ին Աւարայր կ'իջնէ Մուշկան Նիւսապաուրտի հրամանատարութեամբ պարսից զօրքին դէմ մարտի՝ ազատութիւն կամ մահ գոչելով: Ահա՛ անոնց դաւանած կարգախօսը՝«Ջգիտակցուած մահը մահ է, գիտակցուած մահը՝ անմահութիւն»: Փառահեղ ձեւակերպում, նոյնքան եւ դեռ աւելիով՝ գործարդում, իրականացում :

Վարդանանք եւ Ղեւոնդեանք կը նահատակուին՝ ապրեցնելու համար՝ «մահ-ւամբ զմահ կոխելով»: Ահա գիտակցուած կեանքի եւ մահուան, ճշմարիտ հայրենասիրութեան, ազգասիրութեան գերազոյն չափանիշը:

Հասարակական, պատմական հնչեղութիւն եւ արժէք ներկայացնող երեւոյթներն անաչառօրէն եւ գիտական պատշաճ մակարդակով կրնան լուսաբանուիլ, արժեւորուիլ առնուազը յիսուն, իսկ ընդհանրապէս՝ հարիւր եւ աւելի տարիներ յետոյ, երբ Զուրի երես կ'ելլեն շատ ու շատ հանգամանքներ, երբ հետազօտողներն ալ կը ձեռքազատուին թէ՛ ուղղակի, թէ՛ անուղղակի բազմաթիւ ճշումներէ: Ուրեմն, մէկ օրէն միւսը կարելի էր սպասել Վարդանանց պատերազմի պէս պատմական երեւոյթի մը գնահատում, առաւել եւս՝ Վարդանանց հերոսամարտին նուիրուած եկեղեցական-ազգային տօնի սահմանում: Ուստի ընկական է եւ օրինաչափ, որ 451-էն բաւական յետոյ՝ Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցիի լուսամիտ հայրերը, աշխարհիկ ներհուն ու հեռատես այրերը, ազգային առողջ հպարտութեամբ եւ երախտագիտութեամբ, ազգային սուրբերուն շարքը կը դասեն Վարդանանք եւ Ղեւոնդեանք, կը սահմանեն յատուկ օրեր՝ Վարդանանց տօնին համար Բուն բարեկենդանին նախորդող չաբթուան Հինգշաբթի օրը, իսկ Ղեւոնդեանց տօնին համար՝ Երեքշաբթի օրը (երկու տօներն ալ փոխանակ Մայիսին տօնելու): Յիշեալ տօներու հանդիսադրութեան օրերուն այս տեղաշարժը, անշուշտ, պատճառաբանուած է Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցիի բազմափորձ հայրերու կողմանէ:

Փառք ու պատիւ Հայ ժողովուրդին ու Հայոց մեծաց՝ արժանիներուն արժանին մատուցելու, հատուցելու համար, որով Աւարայրն ու Վարդանանք միշտ ու մշտանորոգ մնացին ու պիտի մնան Հայոց ընտանեկան, Հոգեւոր ու մշակութային կեանքէն ներս:

Առանց զոհողութեան չկայ Հայրենիքի փրկութիւն, առանց զոհողութեան՝ չիք Հոգիի փրկութիւն: Վկաները՝ Վարդանանք եւ Ղեւոնդեանք:

Կարելի է՝ Վարդանանց պատերազմին մէջ միայն մէկ գլխաւոր խորհուրդ տեսնել: Բազմապատակ է այն ու բազմախորհուրդ՝ Հայրենի հող, արժանապատուութիւն, ընտանիք ու ընտանեկան յարաբերութիւններ, կրօն ու կրօնական զգացմունք , սերունդներու դաստիարակութիւն եւ այլն եւ այլն:

Զարմանալիորէն զարմանալի է, որ նոյնիսկ այսօր ալ կան անձինք, որոնք համոզումով կը պնդեն ու պնդելով կ'ուզեն համոզել, թէ Աւարայրի ճակատամարտը պարզապէս կրօնական պատերազմ մըն էր: Միամտութիւն է այս եւ ողջ ազգի մը մղած սրբազան պատերազմը՝ տոնքիշոտութիւն համարել:Միթէ կարելի է կրօնն ու կրօնական զգացումը զատել վերը մեր թուարկած ու դեռ չթուարկած հանգամանքներէն, որոնցմէ իւրաքանչիւրը, ինքն իր մէջ ու առանձին առնուած, ազգային եւ մարդկային սրբութիւն մըն է: Միթէ կրօնն ինքնին ու ինքնանապատակ գոյութիւն մըն է, որու համար ողջ ազգ մը ոտքի պիտի ելլէ եւ գրեթէ կիսով չափ եւ աւելիով նահատակուի: Մեր խորին համոզումով կրօնն ազգն է ու ժողովուրդը, իսկ ազգն ու ժողովուրդը՝ կրօն, սակայն Վարդանանց պատերազմը նախ եւ առաջ սրբութիւն սրբոց հող հայրենիին վրայ ապրած մեր նախնեաց ու ապրող Հայու խղճի ու կրօնական զգացումներու ազատութիւնը կուրծքով, արեամբ ու զէնքով

փրկելու ազգային-ազատագրական պայքարի մեծազոյն օրինակ մըն է։ Ասկէ դուրս, այո՛, մնացեալը ի՛րապէս տոնքիշոտութիւն պիտի ըլլար։ Հետեաբար, Վարդանանց դիւցազնամարտը զուրկ չէ նաեւ կրօնական հենքէն։ Մերժել այս, կը նշանակէ իրեւրն ու երեւոյթները չտեսնել իրենց ժամանակուան մէջ, չընդունիլ ու չյարգել մատենագրութեան տուեալները, չընդունիլ Հայ եկեղեցիի ու Հայոց պատմութեան միասնութիւնը, անոնց անխզելի կապը։ Մինչդեռ՝ որտեղ եկեղեցի կայ, այնտեղ Հայ կայ ու Հայ ժողովուրդը։ Ձկա՛յ ու չի՛ կրնար ըլլալ նահայրենիք ու անժողովուրդ եկեղեցի, չկա՛յ ու չի՛ կրնար ըլլալ Հայ ժողովուրդ, առանց Հայ եկեղեցիի։ Ուրեմն, նորէն կրկնենք՝ Աւարայրը սոսկ կրօնական պատերազմ չէր։ Եթէ այդպէս ըլլար, այն արժէքը պիտի չունենար, ինչ որ ունեցած է, ունի եւ դեռ պէտք է ունենայ։ Հարցնենք՝ զուտ կրօնական պատերազմ եղա՞ծ է երբեւէ... Հետեւները չերթանք։ *Վասն հաւատոյ եւ վասն հայրենաց* չէ՞ ըսած հանճարեղ եղիչէն։ Եւ միթէ՞ այն չեն հաստատոյր Աւարայրի ճակատամարտին զուգում ժողովուրդի, զօրավարեններուն հետ՝ Ղեւոնդեանց նահատակները, շատ աւելի ուշ՝ Հայ ազատագրական շարժումի պայծառ անուն Ներսէս Աշտարակեցին, ազգիս վիշտ ու ցաւով միացած Վասպուրականի Արփու Որբմեան Հայրիկը, Սարգսրապատի Հերոսամարտին մասնակից Գարեգին Յովսէփեանցը, նոյն ճակատամարտին մէջ նահատակուած Հոգեւորականները, 1941-1945 թուականներու Երկրորդ աշխարհամարտին Գէորգ Չորեքչեանի կոչով Հայ ժողովուրդի հանգանակութեամբ ստեղծուած «Սասունցի Դաւիթ» հրասայալին յարասիկները... Եարունակե՛նք։ Վստահաբար՝ *Ո՛գ*։

Ո՛վ կրնայ կասկածիլ կամ չընդունիլ, թե «Ազգի օրրան է հայրենիքը: Հայրենիքի մշակը, պահպանն է ազգը» (Հ.Սահակ Կողեան, Հայ Արժեքներ Ու Արժանիքներ, Վիեննա, 1938, էջ 71): Բայց Կողեանին շատ ու շատ առաջ ա՛յս բմբլունում ունեցած են Վարդանանք՝ շատ աւելի խոր, բազմաճիւղ, բազմաշերտ եւ խորհայտըրճուր:

Վարդանանց պատերազմը դարերու ընթացքին Պարսից ճնշումին յա՛տկապէս հոգեկան ներքին հակադրմամբ հասունցած պատերազմ մըն էր, որուն՝ ուղմակա-նի վերածումի ազդանշանները կ'ըլլան 449-ին Անգղի եւ Զարհհաւանի ժողովրդա-կան ապստամբութիւնները:

Հայոց Համար Աւարայրը միաժամանակեայ բախում էր թէ՛ պարսից եւ հայոց միջեւ, թէ՛ հայասէր ու պարսկասէր ուժերու ներքին առճակատում:

Վարդգանանք եւ Ղեւոնդեանք (Վարդան Մամիկոնեան, Սորէն Սորիստունի, Համազասպ Մամիկոնեան.... Յովսէփ կաթողիկոս, Ղեւոնդ Երէց, Սահակ եպիսկոպոս Ռշտունեաց....) Վաղարշապատի՝ Սահակ-Մեսրոպեան Հայոց ազգային առաջին դպրոցի դաստիարակած Հայ լուսավոր ոգիի արձանացած մարմնացումներն են։ Ըստածին փայլուն ապացոյցներէն մէկը Վարդան զօրավարին ճանն է իր զօրքին՝ մարտէն առաջ.« Եթէ տացէ Տէր յաղթութիւն ի ձեռս մեր, սատարեցնուք զգօրութիւն նոցա, զի բարձրացի կողմն ճշմարտութեան. եթէ Հասեալ իցէ ժամանակ կենաց մերոց, սուրբ մահուամբ պատերազմիս, ընկալցուք խնդութեամբ սրտիւ, բայց միայն յարութիւնս քաջութեան վատութիւն մի՛ խառնեսցուք» (Եղիշէ)։

Վասակեանց խումբը (Արտակ Ռշտունի, Գտիհոն Սինի...) պատմիչներուն կողմէ որակուած է « դասք ուրացողք»:

Ազգայնասիրտ պարսկագլուխը՝ Վասակ Սինին է: Պարսկաստան պատանդ պահուած անոր որդիները՝ Պապին ու Ատրեքեհը, հոն ալ կը սպանան: Այս- քանին ետք՝ Վասակ կը գործակցի, կ'աջակցի պարսկներու, եւ վերջոյ թոյն կը թափէ Հարապատ ժողովուրդին վրայ: Վասակ Սինի, սակայն, Տիգրանի մահա- պարտներու քանտին մէջ չարաշար տանջամահ կ'ըլլայ պարսիկներու իսկ կողմանէ:

Նիկողայոս Ատոնց տաղանդաւոր պատմաբանն իր « Վասակ Մարգալանը Պատմաբաններու Դատաստանին Առաջ » խորագիրն ունեցող աշխատութեան մէջ ջանացած է արդարացնել Վասակ Սիւնի: Ըստ Ատոնցի՝ Վասակ Սիւնի չըջահայեաց դիւանագէտ մըն էր: Ան նախապէս գիտցած է Բիւզանդիոնէն Հայոց ակնկալած օգնութեան նկատմամբ Բիւզանդիոնի բացասական կեցուածքի մասին եւ, այս իսկ պատճառով ալ, աշխատած է խոյս տալ պարսից դէմ պատերազմելէ՝ անտեղի Համարելով զայն:

Մենք կը պատկանինք մարդոց եւ մտաւորականներու այն թելին, որոնց Համոգումով ազգի դաւաճանն է Վասակ Սիւնի: Ազգային դաւաճանին մեծն ու փոքրը չկայ: Ազգային դաւաճանը, բոլոր ժամանակներուն, պատժուած է երիցս: Զայն պատժած է թշնամին, որուն պնակալէզն է եղած, պատժած է Հարազատ ժողովուրդը, պատժած է յաւիտենական ժամանակը: Հարկ կա՞յ յիշեցնելու, թէ ազգի ու ժամանակի արձակած դատավճիռը երբեք ենթակայ է բեկման: Այս է ահեղ ու դաժան, բայց եւ նո՞նքան արդար վճիռը: Հետեւաբար, մեզ Համար, զուր են Հայ պատմագրութեան եւ ոմանց ճիւղերը՝ Վասակ Սիւնին արդարացնելու ուղիներ փնտռելու Համար՝ որքան ալ զայն դիւանագէտ յորջորջեն, իսկ Վարդան Մամիկոնեանը՝ պարզ ռամիկ մը, նոյնիսկ՝ իր յանդուգն քայլի ծանրութիւնը չգիտակցող:

Մեծ վիճ կա՞յ՝ Հպարտ նահատակուելով, Հոգին, ազգն ու ազգային Հպարտութիւնը փրկելու եւ, դիւանագիտութիւն խաղալով (մարմինը, Ֆիդիքեականը չզոհելու, փառք ու պաշտօն եւ այլ բաներ ձեռք բերելու Համար) Հաւատուրացում ստորաքարելութեան միջեւ:

Զաւօք, այսօր ալ կան մարդիկ, որոնք ազատամտութիւն, զարգացածութիւն խաղալով կամ ծախելով, ամէն ինչ վերաքննութեան, վերատեսութեան ենթարկելու մարմնալ ունին՝ անկախ այն բանէն, թէ իրենք ունի՞ն այդ իրաւունքը, կը Հասկնա՞ն իրենց ըսածին անհեթեթութիւնը, թէ ոչ: Անգամ մը եւս յիշե՛ք եւ յիշեցնե՛ք՝ անհատ մը կրնայ սխալիլ, իսկ ժողովուրդի մը Հաւաքական մտածողութիւնը՝ ո՛չ: Աւելի իրապաշտօրէն՝ ըստ Հայ ժողովուրդի Հաւաքական մտածողութեան՝ եթէ չըլլար Աւարայրը, պիտի չըլլային Մուսա Լերան, Վանի ու Զէյթունի, Սարդարապատի ու Պաշ Ապարանի, Արցախի ազգային-ազատագրական պայքարները: Տգիտաբար Ամէն ինչ վերաքննութեան եւ վերատեսութեան ենթարկողներն արդեօք կ'ընդունի՞ն այս: Իրենց կեցուածքին նայելով՝ կը կասկածինք...

Հայ գրականութիւնը Հարուստ է Հայրենասէր, ընտանեկան յարկ ու սրբութիւն գիտող ոգեւունչ կանանց կերպարներով: Եղիշէի «Տիկնայք Փափկասունք»-ը Հանճարեղ գրիչով ու գեղարուեստօրէն կերտուած Հայ կնոջ Հաւաքական եւ դեռ մինչեւ այսօր չգերազանցուած կերպարն է:

Բոլոր ժամանակներու ու պայմաններուն մէջ Հայ կինը պայքարած է ամուսինին Հետ եւ ամուսնոյն թել ու թիկունք եղած: Այս կը Հաստատեն Աւարայրէն մինչեւ Մուսա Լերան Հերոսամարտին մասնակից կանայք, Սօսէ մայրիկն ու Արցախի Հերոսամարտերուն մասնակից լեռնական կանայք: Ըսուածին խտացումը կը գտնենք Դերենիկ Դեմիրճեանի «Վարդանանք» վէպի Մեծ Տիկնոջ կերպարին մէջ: Հայոց նախարարներուն Հաւատուրացութեան լուրը լսած Մամիկոնեան Մեծ Տիկնոյնը, իրենց տոհմական գերեզմանատուն երթալով, այսպէ՛ս կը դիմէ Հանգուցեալներու շիրիմներուն.

«-Համազմասպ, վե՛ր կաց...Համազմանսպ, վե՛ր կաց, որդիդ քեզ ուրացա՛ն...Առաջի մարդկան ուրացա՛ն Հայրենի... Սասանեց տունը Մամիկոնէից...

Լուռութիւնն աւելի զարհուրելի եղաւ...

-Վաչէ՛ք, Վասակ, Մուշեղ... վե՛ր կացէ՛ք, տեսէ՛ք օրը դատաստանի...» (*Դերենիկ Դեմիրճեան*, «Վարդանանք», Երեւան, 1987 թ., էջ 518):

Հոգեկան այսպիսի կերտումներով, ներքին բարեկրթութեամբ եւ բարեմասնութեամբ դաստիարակուած մայրեր ունեցող ժողովուրդն իրօք անմահ է:

Հայ ժողովուրդը, Աւարայրի մէջ նահատակուելով, իրեւ հայ ժողովուրդ ծնունդ կ'առնէ Աւարայրէն՝ ցորենի ճիւղ այն հատիկին պէս, որ « անկաւ յերկիր բարւոյ, եւ ելելալ ամեցեալ տայր պտուղ, եւ բերէր ընդ միոյ երեսուն եւ ընդ միոյ վաթսուն եւ ընդ միոյ հարեւր» (Մարկոս, Դ, 8-9):

Ժողովուրդի դարաւոր կենսափորձի եւ գոյատեւումի հիմքի խիստ առողջ ըմբռնում կայ Տէրունական աղօթքի՝ «Հայր Մեր»-ին « Զհաց մեր Հանապազորդ տո՛ւր մեզ այսօր» նախադասութեան եւ Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցիի եօթ խորհուրդներէն մէկուն՝ մկրտութեան արարողութեան ժամանակ հա՛տ-հատ, ընդգծուած կերպով, իրեւ ամենամեծ իղձ – փափաք, «*Հաւա՛տք, յո՛յս, սէ՛ր եւ մկրտութի՛ւն*» բառերուն մէջ: Հոս, սակայն, քիչ է, չա՛տ քիչ է *հացը* միայն սոսկ նիւթական կողմով *հաց* ընդունիր: *Հացը* հոս եւ հա՛ց է, եւ մեր կեանքի խորհո՛ւրդը, ապրելու իրաւո՛ւնքը, իսկ առանց հաւատքի՛ չկայ յոյս, առանց յոյսի՛ սէր, առանց սիրոյ՝ մկրտութիւն, ուրեմն եւ՝ կեանքի սերնդափոխութիւն, Հետեւաբար՝ հայու յարատեւութիւն, հայու հայրենիք: Ահա թէ ինչո՛ւ պատարագութեան վարդա-նանք եւ Ղեւոնդեանք՝ մեզ ու աշխարհին ապացուցելով, թէ մարդ արարածին, հասարակութեան, ժողովուրդին գոյութիւնը պայմանաւորուած է « ո՛չ միայն հացի»:

Ոմանք այսօր ալ հեզնելով կ'ըսեն « Յաղթանակը յաղթանակ պիտի ըլլայ: Ինչ բարոյական յաղթանակ: Բարոյական յաղթանակը թոյլերուն բաժինն է...»: Զարժէ՛ բանալիճի: Բայց լսուա՞ծ բան է, որ ողջ ժողովուրդ մը իր պարտութիւնը դարերու ընթացքին, զգօն ու զգաստ կերպով, արժեւորէ որպէս յաղթանակ, դարե-րու ընթացքին իր սերունդները կրթէ, դաստիարակէ ու խանդավառէ իր պարտու-թեան օրինակով: Աւելին, Աւարայրը 5-րդ դարէն մինչեւ այսօր դարձած է հայ հոգեւոր մշակոյթի, արուեստներու զարգացման աղբիւր ու առիթ՝ հայու ոգեկանու-թեան ու բնաւորութեան բացայայտման եւ գնահատման բացառիկ չափանիշ: Ժա-մանակը դո՛ւրս եկած է իր չափիդէն (Շէքսպիր) ի՞նչ է: Ո՛չ: Ամէ՛ն բան իր տեղն է: Այս ամէնը հէջք բարոյական (եւ ղեռ աւելիով) յաղթանակի, թափուած արեամբ յառնած մեր ժողովուրդին խիղճի, միտքի արդար գնահատումին արդիւնքն է: Աւա-րայրի բարոյական յաղթանակի ուժն էր, որ, հայը, ոգեկան կամք-վահան դարձած, յետագային կը դիմազրաւէ նաեւ մոնկոլներուն, սելճուկներուն, թաթարներուն, թուրքերուն...

Տարբեր ըլլան յաղթանակները՝ քաղաքական, բարոյական, ռազմական, մը-տաւոր... Նուաճողական պատերազմը կրնայ ըլլալ մի՛միայն ռազմական յաղթանակ, բայց ո՛չ երբեք՝ բարոյական: Աւարայրի ճակատամարտին արդիւնքը ոմանք հայոց համար կը սեպեն բարոյական յաղթանակ, ուրիշներ՝ պարտութիւն: Աւարայրէն հայոց բաժին Հասածն աւելին էր, քան բարոյական յաղթանակը: Այն զգաստացնող շատաչո՛ւն ապտակ-յաղթանակ մըն էր հայն ու հայուն ոգին, հոգին, հայուն Աստ-ւածն ու կրօնը արհամարհող, ծաղրող Պարսից գոռոզ արքունիքին: Այդ ապտակով ու պարսից զգաստացումով միայն հայը կրցաւ հաստատել իր գոյութեան իրաւուն-քը երկիւնքին տակ, աշխարհին մէջ՝ ի՛ր իսկ պապեանական հողին վրայ: Բայց այս ա-մէնն ի՛նչ զոհողութեամբ եւ ի գին ինչի՞նք...

Իւրաքանչիւր ծանր յաղթանակ, թէկուզ բարոյական, նոր սկիզբ մըն է՝ նո՛ր կեանքով մը ապրելու: Այդպիսին էր Աւարայրը հայերու համար:

Հայ ժողովուրդի ինքնահաստատումի, գոյատեւման համար աչքի լոյսի պէս թանկ են լեզո՛ւն, հաւա՛որ, ազգային մշակոյթը, ընտանեկան-ամուսնական աւան-դաբար սրբազործուած օրէնքներն ու կենցաղը: Ցիւելով յիշե՛նք՝ վերոյիշեալներէն ո՛րեւէ մէկը թերագնահատելու պարագային ժողովուրդը կը պատժուի գերազոյն

պատիժով՝ ուշ թէ շուտ յաւիտեական կորստեամբ: Յիշենք միայն մէկ փաստ՝ լեհ-հաշոյց երեքմսի փառաւոր գաղութին անփառունակ վախճանը: Ուրեմն, զգօնութիւն, զգօնութիւն, նորէն զգօնութիւն եւ շարունակ պատնէշին վրայ պէտք է ըլլա՛յ՝ ազգային սրբագործուած աւանդոյթներն ու աւանդութիւնները պահպանելու համար, եթէ կ'ուզենք ա'զգովին իբրեւ ա'զգ ապրիլ: Ահա նաեւ ա'յս կը սորվեցնեն մեզի Վարդանանց պատերազմն ու Վարդանանք՝ որպէս ոգեկան մեծ արժէք:

451-էն յետոյ պարսից դէմ հայոց 30 տարիներու մղած ազգային-ազատագրական պայքարի յաղթական չեփորը կը հնչեցնէ Վահան Մամիկոնեանը 484-ին, Նուարսակի պայմանագիրով: Այդ պայմանագիրով պարսիկէն կրկին կը խլուին հայոց ներքին ինքնուրոյնութիւնը, հայ նախարարներու ու հոգեւոր դասին ժառանգական իրաւունքները, կը վերցուին հաւատափոխութեան հարկադրանքը, կ'աւերւին հայոց սուրբ հողին վրայ կառուցուած կրակարանները, հայոց եկեղեցին կը գործէ ազատ ու անկախ, իսկ հայ ժողովուրդն ու նախարարներն իրենք կը տնօրինեն իրենց ներքին գործերը: Ինչ խօսք, մեր ժողովուրդին երազած կատարեալ անկախութիւնը չէր այս եւ չէ՛ր ալ կրնար ըլլալ: Բայց, այնուամենայնիւ, այն արդէն իսկ կը նշանակէր հայոց ազատատենչ ոգիի ու հոգիի, հայոց զէնքի ու կամքի թէ՛ ռազմական, թէ՛ բարոյական արդար յաղթանակ:

Հայկ Նահապետէն մինչեւ Վարդանանց պատերազմն ու մինչեւ այսօր ո՞վ կրնայ ըսել, թէ քանի՞ մեծ ու փոքր պատերազմներ եղած են հայոց եւ ալլազգիներուն միջեւ: Վստահաբար՝ ո'չ ոք: Բայց այլ էր Վարդանանց պատերազմն իր խորհուրդով, ազգային իր ներքին բովանդակութեամբ: Աւարայրը դարձաւ անմեղներուն արեամբ սրբագործուած հող հայրենին, Նուարսակի պայմանագիրը՝ անոր վրայ կառուցուած պատուանդանը, իսկ Սարդարապատի ճակատամարտը՝ այդ պատուանդանին վրայ բարձրացած յաղթական արձանը, որով կ'ամբողջանայ հայ ժողովուրդին պետականութեան, անկախութեան, հոգեւոր ու մշակութային զարթոնքը խորհրդանշող վեհաշուք կոթող-յուշարձանը:

Հայ ժողովուրդն այն քանդակագործն է, որ դարեր շարունակ ոգեղէն ու նիւթեղէն հումքով շերտ առ շերտ ծեփելով, ջանացած է ամբողջացնել Վարդանանց, Ղեւոնդեանց եւ միւս սուրբերուն կերպարները, անոնց խորհուրդ խորինը: Մենք ալ այդ նոյն դերին եւ գործընթացին մէջ կը գտնուինք, բայց Վարդանանց, Ղեւոնդեանց անմահ կերպարները, միշտ ամբողջացուելով, միշտ ու շարունակ ամբողջացուելու կարիք ունին ու պիտի ունենան նաեւ ապագայ սերունդներուն կողմանէ:

Այսօր ալ առկայ է Վարդանանց պատերազմն այլ դրսեւորումներով, որովհետեւ մեր ժողովուրդը սփիւռք ունի, կորուստներ ունի ու փայփայած, ծրարուած սրբազան երազներ: Ուրեմն, յանո՛ւն մեր ժողովուրդի, յանո՛ւն Վարդաններու եւ Ղեւոնդներու, յանո՛ւն անոնց ու մեր նախնեաց սուրբ աճիւններու, յանուն մեր նախնեաց ու մե՛ր դեռ չիրագործուած երազներու՝ քանիւ եւ գործով ըլլանք Վարդաններ, ըլլանք Ղեւոնդներ:

Հազար սուրբ եւ անմահ պատարագ, հազար լո՛յս անոնց խնկելի յիշատակին:

ԳԵՈՐԳ ԱՆՆԴԵՆԱՆ

(Բանասիրական գիտութիւններու դոկտոր)

21 Փետրուար, 2001 թ. Երուսաղէմ